Proiecţia la Freud

Termenul de « proiecţie » a fost utilizat în diverse moduri de către Freud şi alţi autori care i-au urmat. Vom prezenta unele dintre sensurile întâlnite în opera lui Freud.

Intr-un sens general, acest termen semnifica pentru Freud tendinţa de a căuta o cauză exterioară şi nu o cauză interioară. El afirmă acest lucru în 1895, în *Manuscrisul H*, unde remarcă faptul că scopul bolii (paranoia) este

« […] de a se apăra de o reprezentare inacceptabilă pentru eu, proiectându-i conţinutul în exterior ».

In acest context, proiecţia este considerată ca o « deplasare ». Freud vorbeşte aici de « utilizarea eronată a mecanismului de proiecţie, drept apărare ». Mai târziu, el avu tendinţa să considere proiecţia ca pe un mecanism de apărare propriu-zis : atribuirea defensivă, altei persoane, de gânduri, dorinţe şi diverse conţinuturi psihice devenite intolerabile pentru subiect. Referinţele sale privesc în principal paranoia şi gelozia.

Freud separă şi opune, încă de la începutul operei lui, gândirea nevrotică, care conservă, şi gândirea psihotică, care expulzează (dovadă a unei lipse de elaborare psihică), observă Jean-Michel Porte şi Victor Souffir. Dar timp de mai mulţi ani, proiecţia este pentru el o formă de refulare, iar halucinaţia un mod de « mutare » a întoarcerii refulatului. Doar în 1911, în analiza sa asupra cazului *Schreber*, Freud propune o teorie care scoate psihoza din câmpul refulării. In mecanismul paranoic,

“[…] cea mai frapantă caracteristică este una care merită numele de proiecţie. O percepţie internă este reprimată şi, drept substitut al acesteia, conţinutul său ajunge la conştiinţă ca o percepţie venind dinspre exterior, după ce a suferit o oarecare deformare ».

Aşadar, proiecţia este un refuz – negare, ca şi o reatribuire a ceea ce este negat în interior. Totuşi, Freud înlocuieşte această primă formulare cu o a doua :

« Nu este corect să spunem că senzaţia reprimată interior este proiectată spre exterior, ci ne dăm seama că lucrul care a fost suprimat interior se întoarce din exterior ».

Această concepţie asupra fenomenului delirant ne oferă o imagine în care, cum spune Paul Bercherie, « departe de a fi stăpânul jocului, subiectul apare ca jucăria unui proces ale cărei efecte nu le percepe decât indirect, prin reflexele acestora în conştiinţă » – aşa precum percepe Schreber « sfârşitul lumii, de fapt proiecţia catastrofei sale interne ». Astfel, topografia frontierei înăuntru – înafară pare supusă unui determinism mai complex decât opoziţia plăcere/realitate, pe care o găsim în prima articulare a conceptului de proiecţie, exprimată clar de Freud în *Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor*, odată cu noţiunea de « eu-plăcere pur » care

« [...] sub dominaţia principiului plăcerii [...] ia înăuntrul lui, în măsura în care sunt surse de plăcere, obiectele care i se prezintă, le introiectează şi [...], pe de altă parte, expulzează înafara lui ceea ce, înăuntru, îi provoacă neplăcere – a se vedea mai încolo mecanismul de proiecţie ».

Freud trimite aici la articolul nescris sau distrus din *Metapsihologie*, consacrat proiecţiei. Să amintim că eul-plăcere pur nu are sens decât raportat la un eu-realitate ‘care a demarcat interiorul de exterior pe baza unui criteriu obiectiv’, putând să se sustragă stimulilor externi prin fugă ; « substanţa perceptivă a fiinţei vii a obţinut astfel, în eficienţa activităţii sale musculare, un punct de sprijin pentru a separa un « înăuntru » şi un « înafară » ».

In textul freudian, există opoziţia a două modalităţi de înţelegere a fenomenului proiectiv. Conform uneia, formaţiunea delirantă îşi obţine coerenţa şi forţa de convingere din coluziunea cu dorinţa inconştientă supusă principiului plăcerii – formaţiune narcisică, fantasmatică, dereală. Conform celeilalte, ea reprezintă invazia conştiinţei de către ceea ce a fost abolit înăuntru şi care revine dinafară, aşa ca la « preşedintele Schreber ». Această ultimă formulă va servi drept punct de sprijin pentru teoria lacaniană a *forcluziunii* psihotice.

In 1922, Freud trasează alte câteva piste, în *Despre câteva mecanisme nevrotice în gelozie, paranoia şi homosexualitate*, unde el constată, realizând o remarcabilă extindere-revizuire a primelor sale formulări :

« Gelozia *proiectată* provine din propria infidelitate de care face dovadă subiectul în viaţa sa sau din impulsul la infidelitate, care au sucombat prin refulare. [...] Cel care deneagă aceste tentaţii le resimte totuşi presiunea cu atâta forţă, încât recurge la un mecanism inconştient pentru a se descărca [...], proiectându-şi propriile impulsuri la infidelitate asupra celuilalt ».

Dar Freud adaugă că gelosul, ca şi paranoicul, în timp ce proiectează înafară, asupra altuia, ceea ce nu acceptă în el însuşi, se foloseşte în proiecţia sa de « materialul percepţiei, care decelează motivaţiile inconştiente, analoge, ale celuilalt » :

« Ne dăm seama însă că descriem incomplet comportamentul gelosului, ca şi al paranoicului persecutat, atunci când spunem că ei proiectează înafară, asupra celuilalt, ceea ce nu doresc să perceapă înăuntrul lor. Desigur că ei fac acest lucru, dar nu proiectează în aer, ca să spunem aşa, nici undeva unde nu există nimic asemănător cu ceea ce proiectează, dimpotrivă, ei se lasă conduşi de cunoaşterea pe care o au despre inconştient şi deplasează asupra inconştientului celuilalt atenţia pe care o sustrag de la inconştientul lor personal ».

Această prezentare a dinamicii fenomenului proiectiv deplasează problema iniţială. In aceste fragmente, Freud pune în evidenţă factorul *cantitativ* implicat în proiecţie : dacă subiectul nu proiectează în aer, ci acolo unde există un conţinut psihic asemănător cu al său, atunci operaţia de deplasare priveşte mai degrabă „*gradul de atenţie*” şi „*măsura investiţiei*”. O altă aluzie la factorul cantitativ este ideea că subiectul, proiectându-şi propriile impulsuri în exterior, o face nu numai ca să se debaraseze de anumite reprezentări, ci şi ca să scape de *forţa* acestor impulsuri.

………………………………………………………………………………………………

Acest aspect al gradului de atenţie deplasat în proiecţie va fi menţionat de Shapiro în legătură cu semnificaţia pe care subiectul o atribuie lucrurilor percepute de el în lumea exterioară. Proiecţia nu ar implica o ruptură în funcţionarea cognitivă, ci o atenţie accentuată asupra realităţii şi obiectului percepţiei. Distorsiunea realităţii pe care ea o introduce nu este o distorsiune perceptivă, ci are a face mai degrabă cu ceea ce semnifică percepţia. Pornind de la convingerile şi nevoile interne, lucrului perceput îi este atribuit o anumită semnificaţie, iar proiecţia nu modifică realitatea aparentă, ci semnificaţia ei. Pe scurt, proiecţia ar fi o formă de distorsiune interpretativă a realităţii exterioare (1965). Afirmaţiile lui Shapiro seamănă cu cele ale lui Freud privind abordarea clinică a proiecţiei :

„ In tratamentul unui astfel de gelos [care îşi proiectează propria infidelitate], trebuie să evităm a discuta materialul pe care se bazează el, putem doar să ne propunem a-l determina *să aprecieze altfel acest material*”.

Cu alte cuvinte, nu percepţia pacientului este discutabilă, ci interpretarea sau semnificaţia percepţiei sale. Totuşi, în acelaşi text, Freud descrie proiecţia gelosului ca percepţia în exterior a „motivaţiilor inconştiente analoge la celălalt”. Există aici o nuanţă care introduce o

diferenţă între viziunea lui Shapiro şi cea a lui Freud : în timp ce primul transferă problema distorsiunii de la percepţie la semnificaţie şi la interpretare – menţinând astfel, oarecum, ideea distorsiunii cognitive -, Freud pune accentul mai mult pe *investirea* percepţiei, care poate constitui *însăşi problema*, fără nici o distorsiune cognitivă, nici de percepţie şi nici de semnificaţie a ei :

„De fapt, anormalitatea sa [a subiectului gelos] se reduce la aceea că el observă inconştientul soţiei sale şi îi acordă o *importanţă cu mult mai mare* decât ar face-o altcineva”.

Nu trebuie să uităm că, dacă percepţia subiectului este reală şi constituie o cunoaştere a inconştientului celuilalt, aceasta nu-l împiedică pe subiect să utilizeze psihic această cunoaştere, ne spune Andre Green, „pentru a o folosi drept ecran şi a deveni orb la propria sa realitate psihică. In acelaşi mod, percepţia lipsurilor şi defectelor la cei apropiaţi poate fi reală, dar în acelaşi timp având rol de diversiune spre a evita autoreproşuri mult mai grave” (2000).

Pentru Freud, proiecţia avea şi o importanţă centrală în formarea fobiilor (1915 – 1926). In 1915, el utilizează un sens mai restrâns al proiecţiei. Ea este un paliativ pentru pericolul pulsional pe care eul, sub influenţa angoasei de castrare, nu-l poate aborda altfel. Mai târziu, Freud va preciza că proiecţia, complementară deplasării, este secundară faţă de aceasta. Regresia acţionează mai întâi prin constituirea imaginii angoasante, transformarea tatălui castrator în animal terifiant (vezi *Micul Hans*). Ameninţarea pulsională punând eul în pericol din interior, ea este „proiectată” în realitatea exterioară, unde poate fi controlată mai uşor datorită evitării fobice (1926) :

‚In trecut, i-am atribuit fobiei caracterul unei proiecţii prin faptul că ea înlocuieşte un pericol pulsional intern cu un pericol perceptiv extern. Avantajul acestei substituţii este că împotriva unui pericol exterior ne

putem apăra fugind şi evitând să-l percepem, în vreme ce fuga nu ar servi la nimic în cazul unui pericol care provine din interior”.

Această explicaţie pare valabilă şi pentru psihodinamica delirului paranoic, în care subiectul negociază cu pulsiunile interne dureroase sau intolerabile proiectându-le asupra unor obiecte externe. In termeni economici, i-ar fi mai uşor să evite şi să fugă de o ameninţare dureroasă provenită din exterior, decât să evite o ameninţare internă. Dar W. W. Meissner ridică următoarea problemă, privitor la o asemenea explicaţie : din ce motiv s-ar petrece astfel lucrurile, când de fapt nimic nu ne garantează această evidenţă *a priori* ? Un răspuns la această întrebare ar putea fi comentariul lui Freud asupra excitaţiei pulsionale şi asupra modului cum poate fi ea suprimată, în *Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor* (1915):

„[…] excitaţia pulsională nu provine din lumea exterioară, ci din interiorul organismului însuşi. De aceea ea acţionează în mod diferit asupra psihicului şi cere, pentru a fi eliminată, altfel de acţiuni. In al doilea rând : am spus esenţialul despre excitaţie când am admis că ea acţionează ca un impact unic; în consecinţă, ea poate fi suprimată tot printr-o unică acţiune potrivită, *al cărei tip trebuie să-l vedem în fuga motrică din faţa sursei de excitaţie*”.

Dacă sursa de excitaţie este exterioară, apărarea prin fuga motrică reprezintă o evidenţă. Am văzut, la Freud, rolul „simţului muscular” în distincţia pe care o face subiectul între senzaţiile interne şi senzaţiile externe (viziune împrumutată din raţionalismul psihologic conform căruia percepţia empirică a realităţii este primordială şi originară, organizată în jurul delimitării înăuntru/înafară). Motricitatea având şi rolul de apărare (fugă) din faţa pericolului exterior, ea intervine ca „tip de acţiune” faţă de excitaţia internă în doi timpi : mai întâi, ea stabileşte faptul că pericolul este intern; apoi, pericolul este localizat în exterior şi aici intervine al doilea rol al „tipului de acţiune”, cel de fugă, care îşi

păstrează importanţa chiar dacă realitatea internă, pe care motricitatea o percepuse, este „pervertită” în realitate externă. De altfel, putem spune că Freud răspunde la întrebarea lui Meissner într-un text din 1917, *Completare metapsihologică la teoria visului* :

„O percepţie pe care o acţiune [musculară] o poate face să dispară este recunoscută ca exterioară, ca realitate; dacă această acţiune nu schimbă nimic, înseamnă că percepţia vine din interiorul corpului, nu este reală. Este important pentru individ să posede un asemenea semn distinctiv al realităţii, semn care constituie în acelaşi timp un mod de a se proteja de realitate; el ar vrea să fie dotat cu o putere similară împotriva revendicărilor sale pulsionale, deseori inexorabile. *De aceea se străduieşte atât să deplaseze în exterior, să proiecteze ceea ce vine din interior şi-l* disturbă”.

Observăm referinţa freudiană la *corp*, prin această modalitate a subiectului de a „aranja’ psihic distribuţia realităţilor, internă şi externă.

In 1924, Freud articulează proiecţia cu cea de a doua teorie a pulsiunilor, într-o concepţie extinsă asupra raporturilor dintre individ, organism şi mediul său. Pulsiunea de moarte în exces, nelegată prin coexcitaţia libidinală, trebuie expulzată sub forma sadismului. Proiecţia, acum deflectare spre exterior a pulsiunilor distructive, devine foarte aproape de o investiţie primară, ceea ce diverşi autori numesc proiecţie primară. In *Problema economică a masochismului*, tratând despre enigma (din punct de vedere economic) existenţei tendinţei masochiste în viaţa pulsională, şi despre întâlnirea dintre libido şi pulsiunea de moarte în interiorul individului, el evidenţiază că :

„ Libidoul are drept sarcină să facă pulsiunea distructivă inofensivă şi se achită de aceasta derivând pulsiunea spre exterior [...], apoi dirijând-o împotriva obiectelor din lumea exterioară. Ea s-ar numi astfel pulsiune de distrugere, pulsiune de control, voinţă de putere. [...] O altă

parte nu participă la această deplasare spre exterior, rămâne în organism şi se leagă libidinal cu ajutorul coexcitaţiei sexuale; tocmai în ea recunoaştem masochismul originar, erogen”.

Pe pagina următoare, într-un context ce descrie formarea masochismului erogen secundar, apare termenul de „a proiecta” ca sinonim cu „a deplasa”, „a întoarce”, „a deriva spre exterior” :

„[…] In anumite circumstanţe, sadismul sau pulsiunea de distrugere, întoarsă spre exterior, proiectată, poate fi din nou introiectată, întoarsă spre interior […]”.

…………………………………………………………………………………………

Pentru Freud, proiecţia nu se află numai în serviciul apărării împotriva angoasei şi autodistrugerii, sau al necunoaşterii realităţii. Independentă de vreun conflict intern, el o vede acţionând în religie, ca mecanism antropomorfic de cunoaştere şi de adaptare la lumea exterioară. Intr-un mod general, el asociază proiecţia cu percepţia.

De la *Totem şi tabu*(1912) încoace, ne spune Bernard Brusset, activitatea perceptivă poate fi considerată ca una din modalităţile forţei originare de proiecţie; definiţia înăuntru/înafară, imaginar/real, depinde astfel de funcţionarea psihică, funcţionare ce nu este independentă de factorii culturali. „In acest mod, apare ideea de proiecţie nedefensivă, tributară regresiei, de exemplu regresiei narcisice spre atotputernicia gândirii, spre gândirea magică”.

In *Totem şi tabu*, Freud scrie despre proiecţie că este vorba de

„[…]un mecanism primitiv căruia i se supun deopotrivă percepţiile noastre senzoriale şi care joacă astfel un rol capital în modul nostru de a ne reprezenta lumea exterioară. […] percepţiile noastre interioare, a proceselor afective şi intelectuale, sunt ca şi percepţiile senzoriale, proiectate înafară şi utilizate pentru formarea lumii exterioare. […]Aşa şi-au construit oamenii primitivi imaginea despre lume, proiectându-şi înafară percepţiile interne; trebuie să transpunem

din nou această imagine, servindu-ne de termeni psihologici şi utilizând cunoaşterea pe care am dobândit-o despre viaţa interioară”.

Din această perspectivă, Andre Green remarcă faptul că proiecţia, ca apărare, poate deveni patologică, deoarece ea antrenează necunoaşterea pulsiunilor subiectului. Pe de altă parte, ea îi oferă subiectului posibilitatea unei anumite cunoaşteri a obiectului şi, în mod indirect, a unei cunoaşteri (prin construcţie) de sine însuşi :

„Proiecţia prin deplasare spre exterior a investiţiilor subiectului conduce la o cunoaştere a obiectului şi, dacă ea este tributară elementelor introduse de subiect, antrenând deci o percepţie deformată a acelui obiect, ea permite totuşi o cunoaştere reală a inconştientului obiectului respectiv. Această cunoaştere a inconştientului obiectului se realizează cu preţul necunoaşterii radicale a inconştientului subiectului, dar ocolul prin cunoaşterea obiectului constituie prin retroacţiune o cunoaştere implicită, ocultă, a subiectului însuşi [...]. Celălalt [...] nu apare decât prin intermediul oglinzii deformante pe care i-o oferă subiectul, dar care corespunde totuşi, parţial, cu o realitate, chiar deformată. Astfel, Freud recunoştea că orice delir este construit în jurul unui sâmbure de adevăr [...]. Acest lucru presupune : a) că între subiect şi obiect există un raport de omologie sau izomorfie; b) că acest raport de cunoaştere – necunoaştere se stabileşte prin intermediul unei *construcţii*. Construcţie *în* spaţiul Celuilalt şi *a* spaţiului Celuilalt ca externalizare a spaţiului intern al subiectului. Această construcţie este o construcţie teoretică. O teorie a obiectului care trimite la teoria subiectului prin retroacţiune”.

Autorul nu este explicit cu privire la condiţiile în care proiecţia ajunge să permită cunoaşterea reală a inconştientului obiectului. Dar important pentru tema noastră este că el face legătura între ideea freudiană de formare a lumii exterioare prin proiecţie şi ideea, tot

freudiană, de percepţie reală a inconştientului obiectului în măsura în care acest inconştient seamănă cu cel al subiectului.

………………………………………………………………………………………….